

29/12

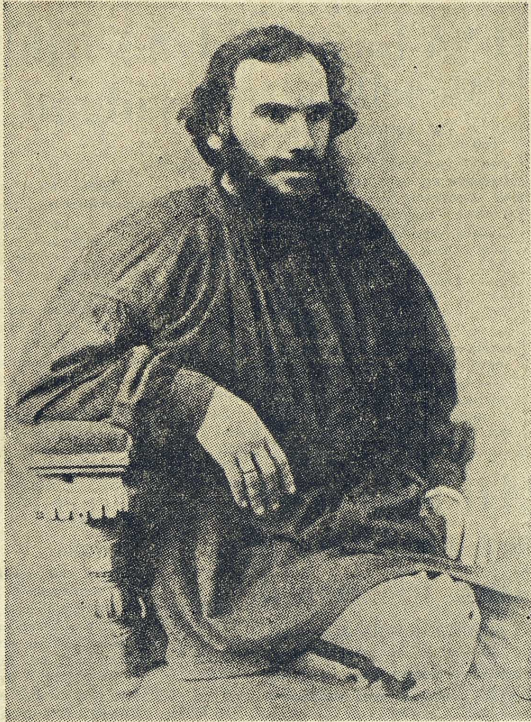
Tolstojs historiska åskådning

DE REFLEXIONER OM historien som Tolstoj gör i själva romanen "Krig och fred" är blott spånor från den tankeverksamhet vars resultat presenteras i "andra epilogen". Dessa reflexioner gör därför inte Tolstojs tänkande rättvisa; de verkar ofta slarviga och illa underbyggda, därför att bakgrunden, den huvudsakliga bevisningen, inte är angiven. Därmed är självfallet inte sagt att Tolstoj i "andra epilogen" skulle ha format en "hållbar" historiefilosofi — vad nu därmed kan menas. Tvärtom är det tydligt att epilogen innehåller schematiseringar, tankefel och luckor, som gör de mera originella slutsatserna angripliga eller uppenbart felaktiga. Men epilogen är i många hänseenden en betydande prestation. Den ger en kritik av det oklara och motsägelsefulla i begrepp och resonemang som var vanliga i historieskrivningen före Tolstojs tid och som ännu — trots den historiska vetenskapens utveckling — inte är alldeles ovanliga. Den belyser med överdriftens och karikatyrens blixtljus problem och svårigheter som varje tänkande över historien aktualiserar. Den klarlägger också mycket i Tolstojs intellektuella och moraliska hållning vid denna tid och bidrar till förståendet av den stora romanen — särskilt den anda av resignation och patos, man skulle kunna säga passionerad resignation, som ger romanen dess säregna storhet och höghet.

Att närmare motivera denna värdering av epilogen är här omöjligt. Jag måste hänvisa till epilogen själv — under förhoppning att den snart blir tillgänglig på svenska — och till Berlins och von Wrights studier.

"Ett järnvägståg rusar fram. Man frågar varför det rör sig. En bonde svarar: Det är djävulen som sätter det i rörelse. En annan säger att tåget går därför att hjulen rör sig. Den tredje påstår att orsaken till rörelsen ligger i röken som föres bort av vinden." På ungefär samma sätt svarar historikerna på frågan om de stora händelsernas orsaker — deras svar är lika tomma.

Sedan den gamla, ohållbara men verkligt förklarande föreställningen om Guds omedelbara styrande av människorna övergivits har det vanliga historiska svaret blivit en hänvisning till de stora männen, hjältarna; de har kommit att motsvara Gud eller djävulen i det mera primitiva tänkandet. Huvudparten av sin framställning ägnar Tolstoj åt bevisning för att detta

Leo Tolstoj 1868 — medan han ännu var sysselsatt med "Krig och fred".

svar är oriktigt. Det talas om ledarnas makt. Men vad är makten, hur vinnes den och hur förloras den? Ena dagen påstås Napoleon vara allsmäktig, den andra är han maktlös. Kanske svaras det att han har makt så länge han representerar den massa som lyder honom. Men därmed blir frågan endast mera invecklad och svaren mera konstiga. "Överfördes år 1808 Rhenförbundets vilja på Napoleon? Överfördes de ryska folkmassornas vilja på Napoleon när våra trupper förband sig med fransmännen för att bekriega Österrike?" "Makt är ett ord vars betydelse för oss är obegriplig." Det talas om ledarnas befallningar. Men ibland blir dessa befallningar åtlydda, ibland inte — det måste alltså bero på annat än befallningen när de befallda handlar. Det talas om den fria viljan. Men ledarnas vilja är inte fri, lika litet som de leddas; frihet är endast ett uttryck för den "obekanta rest" som återstår då vi söker klarlägga ett orsakssammanhang. Då Tolstoj med sådana argument — och med en rad praktiska exempel — söker visa att historien inte är ledarnas historia in-

nebar det en välgörande reaktion mot en historieskrivning som blomstrade särskilt i 1830- och 1840-talens Napoleonromartik. Men det är klart att Tolstoj går till överdrifter i sin argumentation och i sin uppfattning om ledarnas betydelselöshet. Att viljan inte är fri — ett filosofiskt-terminologiskt problem, som strängt taget inte hör hit — hindrar inte att den vilja ledaren ger uttryck åt kan vara bestämmande för andra, att en befallning inte åtlöds

Tolstoj som tjugosjuårig officer 1855.

visar inte att befallningar är meningslösa, att det är svårt att definiera ordet makt ger inte rätt att bestrida maktens existens.

På ungefär samma sätt resonerar Tolstoj om idéerna i historien. Då historikerna i andliga inflytanden ser det avgörande talar de, som den tredje iakttagaren av tåget, om "den bortförda röken" som drivande kraft. Det är en benägenhet hos lärda män att betrakta lärda teorier som avgörande. Genom att studera Luther och Rousseau "får vi inte veta varför människorna slaktade ned varandra efter reformationen och varför människorna avrättade varandra under franska revolutionen". Om man kombinerar ledarnas och idéernas historier, "som de nyaste författarna gör, så blir detta monarkernas och författarnas historia, men inte historien om folkens liv".

Hur är det då med svaret att tågets rörelse beror på hjulen? Det leder vidare till sökandet efter orsakerna till hjulens rullande. "Inte förrän han nått fram till den yttersta orsaken till tågets rörelse, till den i ångpannan sammanpressade ångan, skulle han ha rätt att hejda sig i sitt sökande."

"Ångan" blir alltså i detta sammanhang symbolen för "den drivande kraften" i historien. Vad Tolstoj menar härmed kan sägas vara enkelt och riktigt, men ock-

så föga upplysnande. "Allt förklarar allt", det blir visdomens summa. Människorna, deras vilja och handlande och därmed händelseförloppet, bestäms av allt vad som tidigare tänkts och gjorts, av arv, miljö, inflytanden, av vad som förut skett och formats. "Folkens rörelse orsakas... av alla de människors verksamhet som tar del i vad som sker." Den verkliga historien är alla människors historia, inte ledarnas eller idéernas.

De omedelbara slutsatserna härav är givna. Vad som skall ske är oundvikligt, om man så vill förutbestämt, men inte möjligt att förutsäga, eftersom vi inte kan lära känna historien eller mänskligheten i dessa ords fulla mening. "Den drivande kraften" blir i själva verket ett meningslöst uttryck, eftersom denna kraft inte låter sig inringas och fixeras; historien kan påstås vara lagbunden, men lagarna är alltför invecklade för att tillämpas eller ens i någon tjänlig form fastställas. Vi kan inse vår bundenhet, men inte vart den leder oss. Vi kan inte finna en brukbar vägvisare i historiens labyrint.

Tolstoj drar även andra slutsatser, som innebär en tydlig överanstängning av de uppställda teserna. All historieskrivning i ordinarie mening blir fruktlös, eftersom den alltid förenklar eller förvrider. Planläggning, i varje fall på något längre sikt, blir futil, ty alla inverkanfaktorer kan inte överblickas. Ledarna och idéerna blir inte bara mindre viktiga än historikerna föreställer sig, utan saknar all betydelse. Av särskild vikt är att Tolstoj från tanken att historia är alla människors historia kommer till åsikten att det främst är de "vanliga" människornas historia som bör framställas — det är vad han söker göra i "Krig och fred", även om han i realiteten nästan uteslutande behandlar det lilla överklasskikt som han själv tillhörde. På visst sätt föregriper han de moderna arbeten som främst vill skildra hur folk i allmänhet levat under skilda tider (t ex Seignobos och Trevelyan).

Under sitt arbete med "Krig och fred" läste Tolstoj mycket historia, och han anses ha varit en framstående kännare av de skeden som han — ibland med stor godtycklighet — skildrade i romanen. De angrepp han riktade mot överskattning av "hjältarnas", och särskilt Napoleons insatser, var resultat av denna läsning; främst synes Thiers verk om revolutions- och kejsartiden ha irriterat honom. I sin historiesyn påverkades Tolstoj av tänkare med vilka han tidigare var eller under denna period blev väl förtrogen;

bland andra brukar Kant och Schopenhauer nämnas. Av speciellt intresse är Berlins påpekande av att Joseph de Maistre starkt influerat på Tolstoj. Likheterna i de Maistres och Tolstojs historiebetraktelser är slående, och det är redan förut känt att Tolstoj just vid denna tid läste de Maistre. När det gäller att framhäva den mänskliga oförmågan att förutse och planera för framtiden är de Maistre, som stödde sin reaktionära ideologi på antirationalism, Tolstojs mästare; då den amerikanska kongressen beslutat förlägga huvudstaden till Washington sade sig de Maistre kunna hålla tusen mot ett på att denna stad aldrig skulle bli byggd eller inte heta Washington eller att kongressen ej skulle sammanträda där. Även Proudhon läste Tolstoj under detta skede, och det finns i Proudhons blandning av konservatism och folklighet, av antiintellektualism och puritanism mycket som liknar Tolstoj.

Det har påståtts att Tolstoj vid denna tid också skulle ha känt till

gångse historiefilosofiska åskådningar. Vad som här åsyftas är närmast de framstegsfilosofier som indelade mänsklighetens utveckling i bestämda perioder och på grundval av denna systematik ansåg sig kunna fastställa de avgörande faktorerna och förutsäga framtidens väsentliga förlopp, varvid alltid en fulländning utifrån en given värdering förklarades vara nära förestående; det gäller här författare som Saint-Simon och hans lärjungar, Hegel, Marx och Comte. All bevisning saknas emellertid för att Tolstoj vid författandet av "Krig och fred" skulle ha känt till, i varje fall närmare studerat dessa skrifter (däremot hade han tagit del av och förkastat engelsmannen Buckles på ett annat plan stående teorier). Saint-Simon omnämns såvitt bekant aldrig av Tolstoj; Marx och Comte, som vid denna tid var föga kända i Ryssland, nämner han först långt senare och i andra sammanhang. Däremot kände Tolstoj självfallet till Hegel, modefilosof i Ryssland i mitten på 1800-talet minst lika mycket som i Tyskland. Tolstoj uttalade sig också under denna tid vid ett tillfälle om Hegel, vars skrifter han betecknade som "obegriplig gallimatias blandad med plåttheter" — att detta omdöme skulle ha grundat sig på något egentligt studium av Hegel är osannolikt och i varje fall obevisat.

Att Tolstoj vid romanens utarbetande inte gjort närmare bekantskap med dessa historiefilosofier synes emellertid främst framgå därav att han inte alls berör

Tolstojs bustru Sofia Andreevna vid tiden för deras giftermål 1862.

em i andra epilogen; han berör över huvud inte de problem de sysslar med eller hela den riktning de representerar. Han skilde sig helt från dessa ideologer genom att han inte urskiljde eller ansåg det möjligt att urskilja ett sammanhang eller en drivande kraft i händelseförloppet — hos Tolstoj finns inte något som motsvarar världsandan hos Hegel eller produktivkrafterna hos Marx.

Tolstoj kom i sitt sökande efter historiens hemlighet till negativt resultat. Han fann ingen drottning i spelet, ingen ledråd som från det förlutna ledde till framtiden. Men det om man så vill negativa och ödsliga perspektiv som han stannade vid blev befruktande. Det innebar, enligt den slutsats han drog, att historien skulle vara människornas, de vanliga människornas historia — människor som kastades in i händelser och avgöranden utan förmåga av överblick, utan illusioner om överblick. Resignationen blev en frukt av denna syn, en annan blev tron på att den enskilda människan och hennes själ är det enda väsentliga. De resultaten var inte obetydliga — de innebär ett förkastande av föreställningar om statens primat, om de stora människors överlägsenhet och rättigheter gentemot andra, om det världsnadsvärda i makten, om överindividuella krafter i historien. Det är människorna, Andrej, Peter, Natasja det gäller.

Men till detta, förbundet med detta, kommer något annat. Skildraren och analytikern segrar inte alldeles, det finns rum, det görs rum för profeten, för en vision. Till Tolstojs bild av historien och människorna i historien fogas, paradoxalt, en vision av begripande och inlevande. Den höljes i anti-rationalism och nationalism, men är likafullt ett allmänmänskligt inslag i Tolstojs verk.

HERBERT TINGSTEN

Herbert Tingstens första artikel om Tolstoj var införd den 27 december. En tredje avslutande artikel kommer på måndag.

D · N
30/12 1956

Problemet Israel

För två månader sedan gick Israel till anfall mot det egyptiska Sinai, som på några dagar erövrades; genom FN:s intervention inställdes striderna den 7 november. De senaste uppgifterna från Mellersta Östern tyder inte på att det korta kriget medfört någon varaktig förändring i förhållandet mellan Egypten och Israel. Nasser rasar, om också närmast mot England och Frankrike, på samma sätt som förut; han talar om fortsatt kamp och om hotet från Israels sida. Den israeliska regeringen rapporterar en rad mordraider av egyptiska förband, huvudsakligen igångsatta från Jordanien territorium. FN och USA, som nära nog utgjorde en enhet då det gällde att inkrada mot Israel, England och Frankrike, har inte utformat några handlingslinjer för stabilisering av läget. Att FN skulle kunna uträtta något är osannolikt eller otroligt. Den disparata, till stor del av kommunistiska, asiatiska och afrikanska stater bildade majoritet som intervenerade för sex veckor sedan håller självfallet inte samman då det är fråga om att värna frihet och säkerhet; tvärtom är det ryssarnas strävan att utnyttja den arabiska nationalismen mot Israel och Västern. De förhoppningar som kan finnas står till Amerika.

En framstående historiker, professor Hugo Valentin, har i senaste häftet av Judisk Tidsskrift skildrat den israeliska aktionen och dess bakgrund. Han försvarar på skäl som i huvudsak synes oemotsägliga Israels handlingssätt. Arabisterna vägrade att sluta fred efter 1948 års krig, deras raidar var ett ständigt hot mot Israels befolkning, ett angrepp förbereddes som på mycket kort tid kunnat utplåna Israel och dess folk. På goda grunder anser sig Valentin kunna fastslå att detta anfall var att vänta på våren 1957; det väldiga bytte av främst från Ryssland kommande krigsmateriel som israelierna tog i Sinai tyder på att attacken var nära förestående. På en punkt är resonemanget ofullständigt; det förefaller föga sannolikt att egypterna, vilkas överlägsna styrka så snabbt besegrades av Israels trupper, på några månader skulle ha kunnat organisera en framgångsrik attack. Men om någonsin öppet hot, mordiska överfall på enskilda och febrila krigsförberedelser kunnat berättiga en preventiv motaktion var det i detta fall.

Några omständigheter i samband med aktionen har ofta relaterats i svensk press, men deras innebörd lär inte vara tillräckligt klart och allmänt insedd. Det talas ofta om de arabiska mordraiderna som något obetydligt i jämförelse med ett krig. Men i själva verket har förlusterna vid dessa raidar varit av samma storleksordning som Israels förluster i det senaste kriget. Och, vad som är viktigare, vi måste förstå den ohylliga påfrestning som dessa raidar inneburit för Israels inom ett litet, ofta endast några tiotal mil brett område levande befolkning. Då hundratal människor inom loppet av ett år dödas eller såras, i många